

درس تفسیر استاد حاج سید مجتبی نورمفیدی

تاریخ: ۲ اردیبهشت ۱۳۹۷

مصادف با: ۵ شعبان ۱۴۳۹

جلسه: ۵۱

موضوع کلی: تفسیر سوره بقره

موضوع جزئی: آیه بیست و چهارم - مفردات

﴿ الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد وآله الطاهرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین ﴾

آیه بیست و چهارم

«فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ»

پس اگر انجام ندادید که قطعاً انجام نخواهید داد از آتش بترسید که آتش زنه و آتش گیره آن بدنهای مردم گنه کار و سنگ هاست، آتشی که برای کافران آماده شده است.

ارتباط این آیه با آیه قبل

ارتباط این آیه با آیات قبل از این جهت است که در آیه قبل فرمود: «وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ»، اگر در آنچه که ما بر عبد خود نازل کردیم شک دارید، پس یک سوره‌ای مثل یکی از سوره‌های قرآن بیاورید، یعنی بعد از تحدی و بیان اعجاز قرآن در این آیه هشدار می‌دهد که اگر نتوانید همانند سوره‌ای از سوره‌های قرآن بیاورید که هرگز نمی‌توانید از آتشی که برای کافران مهیا شده است پرهیز کنید، پس در این آیه هم عجز کافران و عدم توانایی آن‌ها بر مبارزه و هم‌وردی و هم انذار و ترساندن از جهنم مطرح شده است، یعنی اول بیان می‌کند که شما نمی‌توانید مثل قرآن بیاورید که خود این یک معجزه است، یعنی یک اخباری از غیب است، چون آن‌ها که هنوز اقدام نکرده‌اند تا معلوم شود که می‌توانند سوره‌ای مثل سور قرآن بیاورند یا خیر، اما خداوند متعال در این آیه می‌فرماید شما هرگز نمی‌توانید و این خود این معجزه‌ای غیر از معجزه قرآن است و این خودش اعجاز است. بعد هم مسئله انذار را مطرح کرده است و ترس از جهنم را که در این رابطه بیشتر توضیح خواهیم داد.

به هر حال غرض بیان اجمالی ارتباط این آیه با آیه قبل است، اما قبل از اینکه وارد در تفسیر و تبیین معنای آیه شویم، برخی از مفردات و واژه‌هایی که در این آیه بکار رفته است را شرح می‌دهیم و بعد وارد تفسیر آن می‌شویم.

مفردات

۱. «وقود»

وقود به معنای «ما یوقد به النار» است، یعنی چیزی که آتش با آن افروخته می‌شود، چیزی که با آن آتش ایجاد می‌کنند، که از آن تعبیر به آتش زنه می‌کنند که یا کبریت است یا در گذشته سنگ چخماق بود و امروزه اسباب و وسایل دیگری ایجاد شده است که این نقش را به عهده دارد، به علاوه به ماده سوختنی هم «وقود» گفته می‌شود، «ما یوقد به النار» یعنی چیزی که آتش با آن روشن می‌شود و چیزی که در آن آتش ایجاد می‌شود، که همان ماده سوختنی است، به این اصطلاحاً آتش گیره هم می‌گویند، موادی که قابل اشتعال هستند، مثل نفت و بنزین و پارچه و گاز و ...

لذا آب آتش‌گیره نیست، پس وقود به معنای «ما یوقد به النار» و این هم آتش‌زنه و هم آتش‌گیره، هر دو را در بر می‌گیرد.

گاهی هم به معنای شعله و زبانه‌ی آتش بکار رفته است، مثلاً آیه «النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ»^۱، اینجا به معنای آتش‌دارای زبانه و شعله است، این در مقابل برخی از احتمالات و تفسیرهایی است که در مورد این آیه شده است، که «ذات الوقود» را به معنای صاحب هیزم که کنایه از مواد سوختنی بسیار است گرفته اند، وقتی می‌گویند «النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ» یعنی آتشی که دارای مواد سوختنی بسیار است.

این دو احتمال در مورد «ذات الوقود» است که ما «وقود» را به معنای شعله و زبانه آتش بگیریم یا به معنای «ما یوقد به النار» که به معنای آتش‌گیره است که همان مواد سوختنی است.

علی‌ای حال معنای وقود روشن است، هم چیزی که سبب آتش می‌شود و به وسیله آن آتش روشن می‌شود و هم چیزی که باعث بر افروخته شدن آتش می‌شود که همان مواد سوختنی است.

البته همانطور که وقود در مورد نار بکار می‌رود بعضاً در مورد نور هم بکار می‌رود، مثلاً در آیه «... وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُّورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ...»^۲ وارد شده است، یعنی نوری که از یک درخت مبارک برافروخته و فروزان می‌شود، اینجا به معنای فروزندگی نور است. اگر در مورد نور استعمال شود به معنای فروزندگی است، اگر در مورد آتش بکار رود به معنای افروخته شدن آتش بکار می‌رود.

۲. «النَّاسُ»

در مورد کلمه «النَّاسُ» در این روایت یک بحثی است که مقصود از ناس در اینجا چیست، چون می‌فرماید: «وَكُنْ تَفْعُلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ»، «النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ» در مقابل هم بکار رفته اند، یعنی مردم و سنگ‌ها، منظور از حجارة همان بت‌ها و سنگ‌هایی است که پرستیده می‌شوند، می‌فرماید: آتشی که وقود و آتش‌زنه آن بدن‌های مردمان و سنگ‌ها یعنی همان بت‌ها هستند.

در اینجا منظور از «النَّاسُ» در مقابل «الحجارة»، و «ناس» در مقابل جن و شیطان نیست، بلکه در مقابل حجارة است، و چون منظور جن و شیطان نیست لذا مشکلی با آیه ۹۸ سوره انبیاء پیدا نمی‌کند و اطلاق آیه ۹۸ سوره انبیاء به قوت خود باقی می‌ماند، یعنی آیه «إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ»^۳ شما و آنچه که به غیر خدا پرستش می‌کنید حصب جهنم است.

برای روشن شدن معنای این آیه و این که اطلاق این آیه با آنچه برای ناس گفته شده است منافات ندارد، لازم است راجع به کلمه حصب توضیح مختصری عرض کنیم.

۱. سوره بروج، آیه ۵.

۲. سوره نور، آیه ۳۵.

۳. سوره انبیاء، آیه ۹۸.

معنای «حصب»

در مورد معنای حصب چند احتمال داده شده است:

۱. اینکه حصب، به همان معنای حطب است، منتهی در برخی از گویش‌های عرب مثل یمن، «حطب» را «حصب» گفته‌اند.

۲. بعضی معتقد هستند که «حصب» درست است که به معنای «حطب» است، ولی ترکیب حصب با جهنم حاکی از تاکید بیشتر است، منظور از تاکید بیشتر این است که حصب جهنم یعنی آن هیزمی که افکنده شده است در آتش، طبق این احتمال حصب یک معنای متفاوتی دارد با حطب، حطب یعنی هیزم، اعم از اینکه کنار باشد یا در آتش قرار داده شده باشد، اما حصب، یک هیزم خاص است، خصوصیت آن هم این است که هیزمی که افکنده شود در آتش در واقع شعله آتش را بیشتر می‌کند، یکوقت هیزم وجود دارد و شما زیر این هیزم آتش روشن می‌کنید، یکوقت هیزم را به آتش می‌افکنید، که این افکندن باعث می‌شود که آتش یک شعله بیشتری پیدا کند و کأنّ یک آتش قوی تری شود، برای همین است که در این آیه تعبیر «حَصَبُ جَهَنَّمَ» بکار برده شده است، یعنی آتشی که هیزم‌های آن در آتش افکنده شده است و هیزم‌های آن «أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ»، شماها و آنچه که بغیر خدا عبادت می‌کنید، ممکن است سنگ باشد یا ... هرچه باشد شما و سنگ‌ها و بت‌ها و هرچه که غیر خدا می‌پرستید اینها حصب جهنم می‌شوند یعنی همان آتشگیره‌های جهنم که در آتش افکنده شده‌اند.

در مورد معنای حصب بحث‌های زیادی مطرح شده و بین مفسرین اختلاف است، بعضی اشکال کرده‌اند که اصل آن حطب است و به غلط حصب نوشته شده است، در حالی که نظر تحقیق بر همین است که «حصب» است، منتهی طبق بعضی از گویش‌ها یا اینکه یک معنای مؤکدتری را نسبت به حطب می‌رساند، قهرا طبق این معنا قرآن اینگونه می‌خواهد بفرماید: که شما برای جهنم سوختی هستید که در آن افکنده و انداخته شدید و پیوسته در حال سوختن هستید و این سوختن پایانی ندارد، و به همین جهت هم حصب به کار رفته است. علی‌ای حال حصب یا هیزمی که در آتش انداخته شود آن را شعله‌ور می‌سازد و بر حرارت آن می‌افزاید.

نظیر همین در مورد انسان «و ما یعدون من دون الله» است، وقتی اینها در آتش افکنده می‌شوند هم آتش شعله می‌گیرد و هم حرارت آن بیشتر می‌شود، شاید مشاهده کرده باشید که وقتی چیزی در آتش انداخته می‌شود، هم نور آن بیشتر می‌شود و هم حرارت آن بیشتر می‌شود.

بعد از اینکه معنای حصب معلوم شد، آیه ۹۸ سوره انبیاء، در واقع می‌خواهد بگوید شماها و بت‌ها خودتان هیزم‌هایی هستید که در آتش جهنم افکنده شدید، این آیه اطلاق دارد، طبق این آیه انسان و آن بت‌ها و حتی خود ابلیس، این ناس شامل ابلیس هم می‌شود، یعنی انسان و جن و شیطان، همه باهم، به آتش افکنده می‌شوند و این باعث می‌شود که آتش شعله‌ورتر شود و حرارت آن بیشتر شود، لذا هیچ اشکالی ندارد که از یک طرف مثل شیطان خودش آتش زنه

باشد و آتش‌گیره هم هست، شیطان این آتش‌ها را روشن می‌کند، شیطان است که این حرارت و نار را بر می‌افروزاند، سبب آن شیطان است، اما در عین اینکه خود آتش‌زنه است، آتش‌گیره هم هست، هم سبب آتش برای انسان و جماد و حجارة باشد و هم در متن و بطن آتش خودش در حال سوختن باشد بر این اساس آنچه در این آیه گفته می‌شود منافاتی با اطلاق آن آیه ندارد، در این آیه گفته می‌شود «إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ»، بترسید از آتشی که وقود آن یعنی آتش‌زنه و آتش‌گیره آن ناس به معنای عام و بت‌ها و سنگ‌ها هستند. پس واژه دوم، واژه «ناس» بود که در مورد آن توضیح دادیم.

۳. حرف «لام» در «للكافرين»

اینکه می‌فرماید: «أَعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ»، یک احتمال این است که این «لام» ارتباط باشد، یعنی کَانَ برای کافر جهنمی درست شده است که بین خود کفار و اعمال آن‌ها یک ربطی بوده و این برای آن ایجاد شده است، چون عمل کفار عمل ناشایستی است، یک ربطی بین آن‌ها و خودشان ایجاد می‌کند و جهنم در واقع به این منظور برای آن اعمال و گفتار و رفتاری از کافران ایجاد شده است که مجازاتی برای آن رفتارها و اعتقادات و گفتارها باشد.

بعضی هم می‌گویند که این «لام» اختصاص است، یعنی اینکه جهنم مختص برای کافرین ایجاد شده است، که در اینصورت جای این سوال است که اگر مختص برای کافرین ایجاد شده آیا معنایش این است که منافقین به جهنم نمی‌روند، آیا معنایش این است که فساق از مسلمانان و مؤمنین به جهنم نمی‌روند، این یک سوالی است که ما باید در ادامه بحث پاسخ دهیم، که اساساً اینکه می‌گویند «أَعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ» یعنی چه؟ علی‌ای حال این آیه ضمن اینکه ارتباط آن با قبل روشن شد، بعضی از واژه‌های آن هم نیاز به توضیح دارد که چند واژه آن توضیح دادیم، و تفسیر آیه و نکاتی در مورد آیه را بیان خواهیم کرد.

«والحمد لله رب العالمين»